

JOSEP PELLA I FORGAS, PRECURSOR DE LA INVESTIGACIÓ ARQUEOLÒGICA A L'EMPORDÀ

PER

JOAN BADIA i HOMS

De l'empordanès i begurenc il·lustre que fou Josep Pella i Forgas (1852-1919) se n'ha parlat durant l'any 1983, amb motiu d'acomplir-se el centenari de la publicació de la seva *Historia del Ampurdán*, i també aquest any 1984 en haver-se'n celebrat actes amb retard.

Pella i Forgas destacà, diversament, com a jurista, com a polític, com a historiador i com a periodista. Totes aquestes vessants de la seva personalitat i de la seva obra, han estat posades de relleu, encara que desigualment.

Jo voldria, amb motiu del dit centenari i com a homenatge al nostre historiador, considerar un aspecte de la seva obra sobre l'Empordà que presenta, al meu entendre, un interès força notable. Em refereixo a l'aportació de Pella i Forgas en el camp de les recerques arqueològiques, aportació considerable sobretot en la localització i identificació de restes i jaciments dels quals donà notícies.

Segons J. Maluquer de Motes, al pròleg de la recent reedició facsímil de la *Historia del Ampurdán* (Olot, 1980) «el tractament i intent d'interpretar el poblament de l'Empordà és, potser, el que dóna la mesura més clara de l'extraordinària formació clàssica de Pella i Forgas. Conscient de la vaguetat de moltes fonts escrites antigues, intenta ampliar i fixar extrems concrets argüint experiències i documentació arqueològica personal».

Si Pella i Forgas es pot considerar, des de molts punts de vista, l'inicidor de la historiografia moderna de l'Empordà, no hi ha dubte que, també amb raó, l'hauríem de definir com un dels precursors de les recerques arqueològiques de les nostres comarques. La seva figura, en aquest sentit, es pot comparar –amb les matisacions que s'escaiguin i que els diferents judicis de valor hi puguin introduir– a la de Pere Alsius i Torrent (Banyoles 1839-1915) a qui cal considerar el pare dels estudis sobre Prehistòria a Catalunya.

No es pot oblidar que, també durant les dues darreres dècades del segle XIX, sorgiren altres persones a l'Empordà, preocupades pels mateixos afanys. Romuald Alfaras, per exemple, del Port de la Selva, descobria estacions arqueològiques, especialment a la zona de Cap de Creus i als voltants de Figueres, algunes de les quals, gràcies als seus apunts, estudià Manuel Cazorro⁽¹⁾. Altrament, Alfaras és reconegut com el «pioner» de la investigació arqueològica submarina⁽²⁾ i el primer treball d'aquesta mena la recuperació d'àmfores romanes a Cala Cativa, al Port de la Selva, realitzada per ell amb bussos corallers i de la qual donà notícia l'any 1894⁽³⁾.

Altres estudiosos, a la mateixa època, com el pedagog Antoni Balmanya (la Bisbal 1847-1915), que fou mestre d'Espolla i qui primer estudià els dòlmens d'aquella zona, o el geòleg Lluís-Marià Vidal (1842-1922), d'una família d'Agullana, tenen contribucions d'interès, però concretades a sectors geogràfics reduïts o a tipus de jaciments concrets, les quals també ajudaren a posar els fonaments de la investigació arqueològica catalana.

Els esmentats i molts d'altres estudiosos del passat els trobem, en aquells moments, relacionats amb l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques o amb l'Associació Catalana d'Excursions i, a partir del 1890, amb el Centre Excursionista de Catalunya. De fet, llurs activitats

(1) MANUEL CAZURRO, *Las cuevas de Serinyá y otras estaciones prehistoricas del NE. de Cataluña*. «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans» II, 1908, i també a *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona*, «Centro de Estudios Historicos», Madrid, 1912.

Les estacions descobertes al Port de la Selva per R. Alfaras són els dòlmens de Taballera, la Cendrera i la Taula dels Lladres; les coves dels Encantats i de la Porta, i la necròpolis de la Punta del Pi de la qual es donà, segurament redactada per ell mateix, una notícia anònima a «Revista de Gerona» l'any 1891.

(2) ANTONI RIBERA, *El primo lavoro di archeologia sottomarina realizzato in Occidente*, «Actes del II Congrés Internacional d'Arqueologia submarina», Albenga, 1958.

(3) ROMUALDO ALFARAS, *Pesca de Anforas*, «Boletín de la Asociación Artístico-Arqueologica de Barcelona» IV, Barcelona, 1894.

Josep Pella i Forgas.

s'integren dins del caliu cultural que sorgí amb el naixent catalanisme.

Concretant-nos a Pella i Forgas i a la seva obra, no podem menys que sorprendre'ns en constatar com amb els mitjans de l'època, amb els mitjans de desplaçament per exemple, aconseguí un coneixement de primera mà i tan pregon dels poblets i racons de tot l'Empordà. Potser

l'evidència més clara d'aquest coneixement la tenim en la localització i interpretació de nombroses restes arqueològiques, sovint no pas molt importants ni gaire vistents, que devien passar desapercebudes als propis habitants de la rodalia.

No hi ha dubte que l'historiador de Begur havia de posseir l'aptitud peculiar, no exempta d'intuïció –que d'altres persones han tingut més tard en aquest país– que li permetia descobrir l'emplaçament de llocs arqueològics desconeguts. És una facultat que, d'altra banda, s'aconsegueix o es millora només amb l'experiència, fruit de prospeccions continuades sobre el terreny, que permet adonar-se de la presència dels testimonis que acompanyen els indrets de poblament antic.

Un inventari, que comentarem molt breument, de les estacions arqueològiques que s'esmenten a la *Historia del Ampurdán* ens mostrarà l'abast de la tasca del seu autor en aquest camp (hi són citats, també, com és lògic, els jaciments que ja havien estat publicats o descoberts, la majoria dels quals visità):

RESTES PREHISTÒRIQUES

– Troballes de destrals de pedra polida, neolítiques (que hom anomenava «pedres de llamp»); explica que hom els atribuïa poder amulètic contra les tempestes) a *Pals*, el *Mas Pedrer de Montagut* a la Vall d'Aro, el *Puig «Carmany»*, *Ermedàs* i *Santa Margarida* (veïnats de Palafrugell) i *Sant Pere Pescador* (inclou les notícies que li donà J. Botet i Sisó sobre les que s'havien trobat a *Vilarig*, *Sant Esteve de Guialbes*, *Palau-savardera*, *la Serra de Rodes*, *Castelló d'Empúries*, *Campmany* i *el Port de la Selva*). (*Historia del Ampurdán*, pàgs. 21-23).

– Una punta de sageta d'aletes, de sílex, trobada en una pedrera de la muntanya de *Sant Elm de Sant Feliu de Guíxols* «a corto trecho del paseo de Tetuán», que es guardava a la col·lecció Barraquer (p.21).

– Cova sepulcral de Torroella de Montgrí (que s'identifica amb l'anomenada *el Cau dels Ossos*) que visità un cop descoberta. Descripció i mides dels cranis, esment del sílex i ceràmica (ps. 340-342).

– Les dues coves artificials de *ses Felugues*, a *Begur* (ps. 70-71; dibuixos a les ps. 43 i 71) i la de *la Tuna de Solius* (p. 70 citant F. Martorell i Peña).

– Els *dolmens d'Espolla* –citant A. Balmanya– són anomenats en conjunt, sense precisar-los (p. 26).

– Els tres menhirs que coneixia a l'Empordà eren el de Vallvanera dit *sa Pedra Aguda* (i també *Pedra de les Goges*, nom que ell no

coneixia) al terme de Castell d'Aro, *la Pedra Dreta de Sant Sadurní de l'Heura* que descobrí i el de *la Murtra* o *Pedra Gentil* de Sant Climent Sescebes (que situa erròniament a Espolla). Conta la llegenda relativa als dos primers. (ps. 24, 25. Dibuixos dels dos primers a les ps. 19 i 31, respectivament).

JACIMENTS PRE-ROMANS

– *La Fonollera* (Torroella de Montgrí); dóna detallada informació sobre aquest interessant poblat on ell situava la ciutat de Cypsela (ps. 134 i 210).

– Del *Puig Quermany* (Carmany) de Pals n'inclou una extensa notícia i descripció, publica el croquis d'unes suposades muralles i recull la llegenda sobre el lloc (ps. 22, 98-99 i 102-103).

– *Sant Sebastià de Palafrugell* (Sant Sebastià de la Guarda) és un dels indrets on veié ceràmica feta a mà, «la más antigua cerámica... grosera, negra y granujienta». És l'única i minsa indicació que existia sobre el poblat ibèric que hi hem identificat (p. 22).

– Al castell de *Begur* hi trobà el mateix tipus de ceràmiques (p. 22).

– Cita les troballes fetes, llavors, recentment al camp d'Urnes del palau dels comtes de *Peralada* (p. 22).

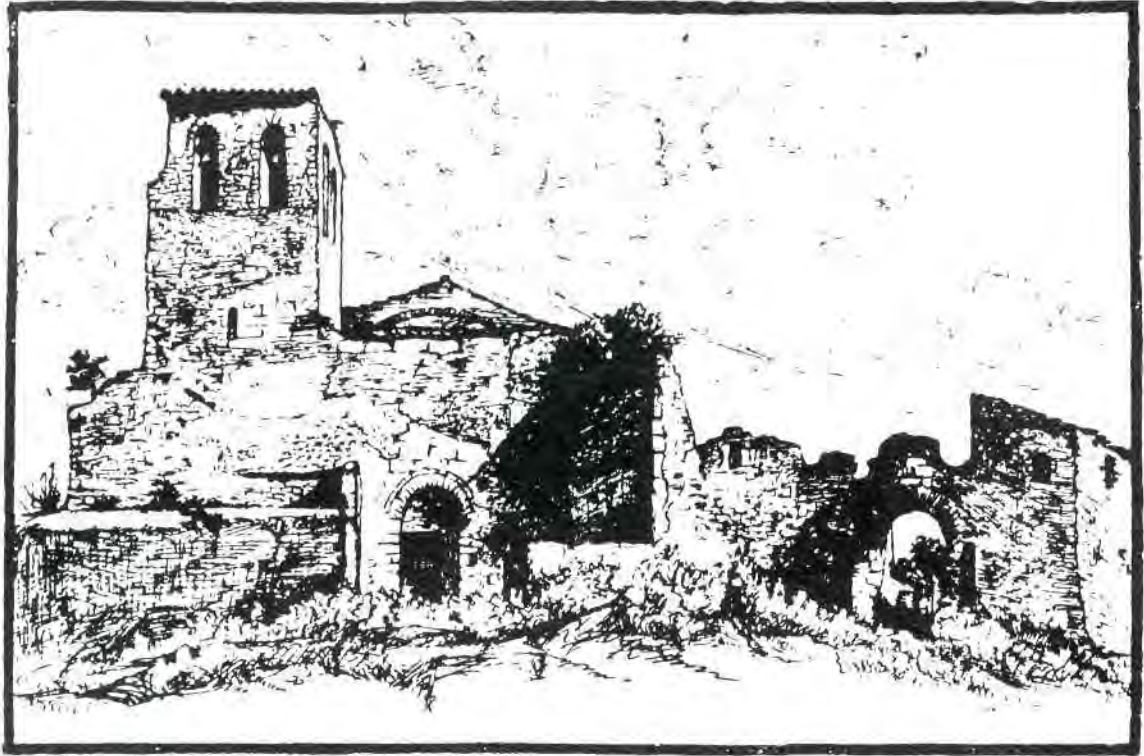
– En esmentar els jaciments de *la Plana Basarda* i del *Pla del Vidre*, de Solius i Sant Feliu de Guíxols, –amb «la pedra sella»–reprodueix textos de Martorell i Peña, i Sampere i Miquel (ps. 27-28)⁽⁴⁾.

JACIMENTS ROMANS

– A més dels llocs de poblament que, esmentats a l'apartat anterior, perduren durant la romanització del país, donà notícies de troballes d'aquesta etapa a *Lloret de Mar* i *Tossa* (ps. 186 i 328) i dels jaciments de *la Platja de n'Artigues* o *Pla de Palol* (Platja d'Aro) amb restes d'una torre de guaita (ps. 186-187 i 328); *Santa Maria del Mar* o *el Collet* de Sant Antoni de Calonge on veié les restes de la conducció o aqüeducte i on atribuïa impròpiament el nom de Vila-romà que correspon a un lloc veí, com és sabut (ps. 187-188 i 328); *Sant Esteve de Mar* o de *la*

(4) «Apuntes arqueológicas de D. Francisco Martorell y Peña, ordenados por Salvador Sampere y Miquel, y publicados por D. Juan Martorell y Peña, Barcelona, 1879. Sampere, *Revista de ciencias historias*, año 1881, tom. II, pág. 486 y 487. De la *plana basarda* trató ya en 1874 aunque no de la piedra bamboleante, Botet y Sisó. *Revista La Renaixensa*, año IV, nº 15» (nota a «Historia del Ampurdán», p.28).

Fosca, Palamós (ps. 187-188, 210-211, 328 i 445); *el Pla de ses Artigues de Calella de Palafrugell* (p. 328); *Begur*, *el carrer Boadella* i l'església (p. 210); *Ullastret*, en un indret que anomena «camp de claus i parets» (p. 245); *Sant Miquel de Cruïlles*, vora el monestir (p. 403); *el Puig Rodó*

Un dels dibuixos del mateix Pella i Forgas que es publicaren a la «*Historia del Ampurdán*»: el monestir de Sant Miquel de Cruïlles. S'hi veuen elements arquitectònics ja desapareguts.

de Corçà amb troballes de mosaics dels quals publica dibuixos (ps. 223 i 235-236); *l'illa Meda Gran* (Torroella de Montgrí), enterraments i altres vestigis (ps. 188 i 209); prop de *Raset*, vora el Cinyana i a *Cervià de Ter*, ambdós relacionats amb «*Ciniana*», mansió de la via romana (ps. 235-236 i 447); *Figueres*, necròpolis dels *Cendrassos*, jaciment de *l'Aigüeta* i làpida trobada a l'església parroquial, conjunt que relaciona amb *Juncària* (ps. 234, 245 i 601); *Castelló d'Empúries* (p. 326).

– Sepultures d'aquesta època a *Santa Maria del Camp de Garriguella*, prop de *Sant Jordi Desvalls* i a *Millars* (Madremanya) (ps. 251-253).

– De localització molt imprecisa són les troballes romanes que situa prop de *Darnius* (p.234), al *Montgrí* «restos romanos y monedas ampuritanas» (p. 191) i vora *Torroella de Montgrí* amb «monedas ibericas y romanas» (p. 210).

– *Llafranc* (terme de Palafrugell) mereix, creiem, un esment especial car dóna molt valuosa informació, amb riquesa de detalls, d'aquesta estació arqueològica tan destruïda en temps posteriors. Pella hi veié fornamentals d'una edificació que cregué una fortalesa, rastres de murs pintats, un forn de ceràmica, mosaics etc. (ps. 188, 210. 327-328) i una làpida sepulcral paleocristiana que guardà i avui és perduda (ps. 274-275 i 375-358). D'aquest jaciment ja se'n tenia alguna notícia des del segle XVIII i, amb molta probabilitat, s'hi han d'atribuir els objectes apareguts en temps de Carles III, segons document que es transcriu en apèndix (ps. 255-260).

– No s'oblida de la *via romana* sobre el traçat de la qual manifesta la seva opinió, donant a entendre –detall interessant– que és conscient del perill de considerar romans tots els camins pel sol fet d'ésser vells, parany en el qual han caigut després alguns autors. Demostra que recorregué els colls de l'Albera; parla de restes de camins antics a *Espolla* i a *Garriguella* (ps. 249 i 251) i dels vestigis del pont de *Sant Miquel de Fluvià* (p. 253).

Llafranc a l'època que Pella i Forgas hi feia recerques arqueològiques. A la fotografia no hi ha encara la capella que s'hi construí l'any 1897.

RESTES ARQUEOLÒGIQUES MEDIEVALS

– Segons l'autor a *Palafrugell*, a l'entorn de l'església parroquial, en fer cases, s'havien descobert tombes antropomorfes tallades a la roca. També se'n veien del mateix tipus al costat de l'església romànica de *Santa Maria de Fenals d'Amunt* (terme de Castell-Platja d'Aro), totes les quals ja comparà amb les d'Olèrdola (p. 328).

– Pella identificà el cenobi alt-medieval de *Sant Climent de Peralta* amb la ruïnosa «Església Vella» del Mas Vidal (Sant Climent de Peralta, terme de Peratallada); en fa una acurada descripció i parla de la descoberta del cementiri on aparegué el sarcòfag de pedra, antropomorf, que encara s'hi pot veure (ps. 310-311).

Uns sarcòfags semblants, avui desapareguts, els va veure vora l'església de *Sant Pau de Fontclara*, terme de Palau-sator (p. 461).

– Segurament medievals eren els enterraments de lloses que veié al sud de l'estany d'*Ullastret* (p. 309). També la necròpolis de cistes que explorà a les Gavarres dita *El Cementiri dels Jueus*, a Sant Cebrià de Lledó o els Metges (ps. 26-27)⁽⁵⁾.

Hi trobem al·lusions de troballes d'època incerta, impossible d'esbrinar amb les escasses dades que se'n donen. Aquest és el cas de les restes de coure i objectes d'aquest metall que, afirma, aparegueren a *Aiguablava*, terme de Begur (p. 72).

Alguna vegada la poca claredat dels conceptes impedeix esclarir-ne perfectament el contingut: «Vilanova que representa tal vez la tercera població de las que evidentemente se hallan sepultadas bajo sus actuales cimientos...» (p. 29). A *Vilanova de la Muga* és, en tot cas, evident que el poble és emplaçat en bona part damunt vestigis de poblament d'època romana.

Una mostra de l'encert a localitzar llocs de poblament antic la tenim quan Pella sosté, sense posseir-ne evidència arqueològica, que *Quermançò* («Carmansó») és un dels castells medievals de la comarca que es drecen sobre les restes d'un poblat fortificat de l'Antiguitat (p. 100). I, en efecte, en aquest indret hi apareix ceràmica «ibèrica».

Ténen menys transcendència, per a la present relació i l'enfocament que li hem donat, les seves descripcions i disquisicions sobre *Empúries*, no cal dir que interessants des d'altres punts de vista. Cal tenir en

(5) Cal tenir en compte que els límits que Pella atribuï a l'Empordà no s'avenen, en molts sectors, amb els establerts actualment per a les dues comarques i que, en el cas de l'extrem meridional que ell allargà fins el cap de Tossa, s'allunyen, fins i tot, de les modificacions lògiques que es podrien produir en el futur.

compte, tanmateix, que ja havia estat publicada la monografia de Joaquim Botet i Sisó quatre anys abans⁽⁶⁾.

Pella i Forgas localitzà els jaciments gràcies a la valoració i comprovació de notícies que li eren comunicades i gràcies a les pròpies inspeccions visuals del territori. Així es desprèn de la majoria de les descripcions que en fa. Molt esporàdicament hi devia fer treballs d'exploració. Només en dos casos concrets ens confessa de manera clara i explícita haver realitzat alguna «excavació». A Llafranc hi excavà el 31 de juliol del 1882 per comprovar la planta del que suposava les restes d'una fortalesa; també a Empúries d'on parla de «las excavaciones que hice por mi cuenta» (p. 317) que en un altre lloc qualifica de «ligeras excavaciones» (p. 202), però també anomena «un mosaico que acabo de descubrir excavando» (p. 206).

Sovint resta clar que visità els jaciments repetidament: «numerosos fragmentos de tejas romanas y restos de otra cerámica, que en la plantación de unas viñas muchos han pasado por mis manos en estos últimos años». (p.403), referint-se a Sant Miquel de Cruïlles.

A voltes precisa la data o l'any que visità el jaciment. Així sabem que descobrí el Cementiri dels Jueus l'any 1879, que estigué a la Platja de n'Artigues l'agost del 1876, a Sant Climent de Peralta l'agost del 1877, a Santa Maria del Collet el setembre del 1877, al Puig Rodó i a Sant Esteve de la Fosca l'agost del 1878, per posar alguns exemples. Com veiem, Pella aprofitava bé els dies de lleure dels estius.

Tanmateix, no ens pot estranyar que a Pella i Forgas li passessin despercebudes restes arqueològiques molt importants de la comarca, algunes de les quals no han estat posades en evidència fins molt entrat el present segle. Per exemple escrigué que Sant Feliu de Guíxols era «un lugar en el cual jamás hubo gran población romana» (p. 186). Negà rotundament que l'antiga *Rhode* s'hagués de cercar a Roses mateix on «no es posible dar con resto alguno que atestigüe allí la perdida colonia rodia» que «no salió jamás a la faz de la tierra» (ps. 153 i 209). Sostingué que *Rhode* s'havia de trobar prop de Castelló d'Empúries, opinió que es repeteix en diferents punts de l'obra (ps. 209, 233, 258), fins a l'extrem de considerar que Castelló té l'origen en una fortalesa que defensava la colònia grega (p. 326). Hi ha, no obstant, un paràgraf que ens demostra que recorregué i investigà indrets propers a la Ciutadella de Roses, quan

(6) JOAQUÍN BOTET Y SISÓ, «Noticia histórica y arqueológica de Emporion», «Real Academia de la Historia», Madrid, 1879.

manté que és impossible —«como me he convencido en estos últimos días»— que la colònia grega estigués emplaçada «en la estrecha hondonada que se abre en el monte y lleva el nombre de Bufalaranya, porque es un despropósito lo que alguien sostiene que en aquel sitio fué Rhoda y en época histórica el mar lo hubiese alcanzado». (p. 209)⁽⁷⁾.

El més sorprenent, però, és que li passés desapercebuda l'existència de la ciutat pre-romana del puig de Sant Andreu d'Ullastret, i no sols per la presència de vestigis arquitectònics, sobretot de la muralla, que en el seu temps devien ésser imponents. Sabem, perquè així ens ho explica, que trepitjà terrenys molt propers al turó.

Ja hem dit abans que esmenta dues estacions arqueològiques del terme d'Ullastret. L'indret que anomena «Camp de claus i parets», on va veure molta ceràmica, el situa «al sur y a poco trecho del pueblo». Penso que, potser, per aquesta indicació, podria tractar-se d'algun terreny del Puig de la Garriga on, certament, s'hi ha trobat ceràmica romana. Les sepultures de lloses les va veure «al S. del estanque a la profundidad de unos 3 metros...»; podrien ésser, molt probablement, les de l'indret dit, precisament, el Camp de les Lloses on s'identificà un cementiri amb enterraments de lloses i també de tèules⁽⁸⁾, prop del puig Torrecuques al cim del qual apareix també ceràmica ibèrica i romana. El Camp de les Lloses es troba a menys de 500 ms. a migdia del puig de Sant Andreu i forma part de la mateixa serra.

És molt estrany que Pella i Forgas no s'arribés al turó de Sant

(7) El nom de *Bufalaranya* es dona popularment a les ruïnes d'un castell alt-medieval enlairat sobre la vall de la Trencada la qual s'endinsa a les muntanyes, darrera de la Ciutadella de Roses. La creença que l'antiga colònia grega es trobava en aquesta vall, curiosament ja la veiem esmentada en un text del «Correo de Gerona» del dilluns 9 de març de l'any 1795, titulat «Memorias de Cataluña»: «...lo cierto es que en el valle de Peni empezaron los Rodos los muros de un Pueblo que creciendo cada día vino a ser muy famoso, y se nombró Rodas cuya voz por corrupción se transformó en Rosas. Aun existen hoy rastros de esta población a un quarto de legua del mar donde se descubre la Iglesia...».

D'aquesta notícia sembla desprendre's clarament que, llavors, hom creia veure *Rhode* en les ruïnes de l'església medieval del «Sorrall d'En Berta», situada en un indret poblat ja en època romana, segons que hem pogut comprovar. Les restes de l'esglésiola han estat totalment destruïdes, de manera bàrbara i gratuïta, pels volts del 1970 (J. Badia i Homs, *L'Arquitectura medieval de l'Empordà*, IIB, Diputació de Girona, 1981, pàgs., 221-222).

(8) L. PERICOT Y M. OLIVA, *Actividades de la comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas en 1952 – 3ª Campaña de Excavaciones del Plan Nacional en el poblado «indiketa» de Ullastret*, «Anales del Inst. de Est. Gerundenses», 1952.

M. OLIVA PRAT, *Cerámica con decoración de pintura blanca en las excavaciones de Ullastret (Gerona)*, VII Congreso Nacional de Arqueología, 1962.

Andreu, ja que hi fou tan a la vora, atret per la silueta de l'edifici que el coronava, castell medieval convertit més tard en ermita i masia. És indubtable, però, que no hi pujà, puix que, d'haver-ho fet s'hauria adonat dels testimonis de la ciutat ibèrica.

Cal remarcar que aquesta circumstància retardaria d'una cinquantena d'anys la plena descoberta de l'importantíssim jaciment pre-romà. Caldria esperar fins a la tercera dècada del segle XX quan, el mes d'octubre del 1931, l'escalenc Lluís Pujol i Masseguer comunicava l'existència de les ruïnes a l'associació «Amics de l'Art Vell» a la qual pertanyia. La notícia fou publicada per primer cop a la Memòria d'aquesta entitat l'any següent⁽⁹⁾.

Aquest fet, creiem que és, probablement, el millor exemple per a destacar el paper de l'historiador de Begur com un dels principals precursors de les recerques arqueològiques de les nostres comarques. L'oblit en el qual romandria el jaciment d'Ullastret, per no haver-lo donat a conèixer Pella i Forgas en el seu moment, és una prova clara que el nostre personatge s'havia anticipat en unes activitats que no es desenvoluparien d'una manera un poc més normal fins molts anys més tard.

D'alguns dels jaciments –poquíssims– que Pella descobrí o donà notícies en tenim estudis moderns (per exemple, de la Fonollera), gairebé sempre encara parcials; però de la majoria res o ben poca cosa nova se'n sap avui.

És més, podem afirmar que les minucioses descripcions de llocs arqueològics i troballes que trobem a la *Historia del Ampurdán* són molt útils encara, sobretot perquè inclouen referències de peces o elements ja destruïts o perduts. En tenim mostres en els mosaics romans de Corçà, les romanalles arquitectòniques i la làpida de Llafranc, algunes de les sepultures antropomorfes que s'esmenten, etc.

Podem dir, en resum, que deixant de banda les interpretacions poc o molt superades –sobre l'origen dels pobles, sobre etimologies etc.– i més enllà de la faramalla romàntica que la seva obra conté, les notícies arqueològiques romanen com una aportació de Josep Pella i Forgas, perenne i molt valuosa, per al coneixement del passat del nostre país.

(9) «Amics de l'Art Vell», *Memòria* llegida pel Secretari General de l'Entitat en l'Assemblea reglamentària anual de Socis, celebrada a la Sala d'actes del «Centre Excursionista de Catalunya» el dia 26 de juny de 1932, Barcelona 1932, pàgs., 13-14.